دەردەکـەوێ، واتای هونەریی خـۆی لەدەست داوە و لەناو کـورددا گۆڕانی بەسەردا هاتووە، واتایەکی خراپی گەیاندووە. بە " ئافرەتی خراپ" و " شوێنی خراپ" گوتراوە " تیاترۆ". ئەمەش چونکە لەناو کورددا نەبینراوە کە ئافرەت بچێتە سەر شانۆ و نواندن پێشکەش بکات. هەروەها لە سەردەمی ئینگلیزەکانیشدا هەر زاراوەی تیاترۆ بەکـارهاتووە. بۆ نموونە لە سـاڵی ۱۹۲۰دا لە لاپەڕە ۳ی ژمـارە (۵۵)ی رۆژنامەی (پێشکەوتن)دا، زاراوەی تیاترۆ بەکارهاتووە. هەروەها تەماشاچی بۆ متفرج بەکارهاتووە.

لە سـەرەتای سـەدەی بیسـتـەم بەمـلاوە، وردە وردە، لەناو رۆژنامـە و گـۆڤـار و بڵاوکـراوەکـاندا، زاراوە ئەورووپاییـەکـان بۆ (هونەری شـانۆ) دەردەکـەون، وەکـو: پیـەس، درام، تیـاتر؛ یانیش هەندێ جار زاراوە فارسی و عەرەبیەکان، وەک: نمایش، تەمسیل.

کــەواتە، دووای وردبوونە و تۆژینەوە، دەردەکـەوێت کـە عەبدولڕەحیم رەحمی هەکاری یەکەم نووسەری کوردە کە بە زمانی کـوردی لە سـاڵی ۱۹۱۹دا، لە گـۆڤـاری ژین، لە ژمـارە (۱۵ و ۱٦)دا، لە ئەسـتـەمـبـۆڵ، ناوێکی بۆ هونەری شـانۆ Theatre دۆزیبێتەوە. ناوبراو لە تێکستەکەی خۆیدا دوو زاراوەی بۆ شانۆ بەکـارهێناوە: پیـەس و " تیـاتر " . وەک دەبینین ئەم نووسـەرە مـۆدێرنیـسـتـەش هەر، نەیتـوانیـوە زاراوەیەکی کـوردیی پەتی دابڕێژێت؛ ئەویش هەر زاراوە لاتینییەکانی بەکارهێناوە. لەوانەشە هۆی ئەمە ئەوە بووبێت کە ویستبێتی هەر زاراوە لاتینییە لەناو

کورداندا بڵاوبیێتەوە.

پێش ئەوەی شانۆی هاوچەرخ یان نموونەی شانۆی ڕۆژئاوایی لە کوردستاندا بڵاوبیێتەوە، کورد چەندین جۆر شانۆی میللی هەبووە. هونەری تەماشاکردن و پیشاندان، هونەرێکی دێرین و باوی کوردەوارییە. تەنانەت لە سەردەمە دێرینەکانەوە، بۆ نموونە: بەر لە زایینی مەسیح، گووتییەکان (۲۲۰۰ پ. ز) دەمامکی سەرکە بەرانیان لەسەر دەکرد؛ دیاردەی نواندن و لاساییکردنەوەیان لەلا هەبووە. میدییەکانیش چەندین جۆر شانۆی نەریتییان هەبووە. تەنانەت هەندێ لە پسپۆڕان وای بۆ دەچن کە هەندێک لە سوورەتەکانی گاتاکان (لە کتێبی ئاڤێستا) شانۆنامەیەکی تەواون.[۱] هەروەها ساڵی ۵۳ی پێش زاین، بە قسەی مێژوونووسی یۆنانی، ستراپۆن، کورد و ئەرمەن شانۆیان هەبووە.[۲]

ئەم شانۆ میللییانە، بێگومان، لە شێوەی نووسیندا نەبوونە، بەڵکو تەنیا لە شێوەی تەدارەک و نواندندا پیشان دراون. دیارترین ئەو شانۆ میللییانە، ئەمانە بوونە:

۱ـ یاری و گەمە میللییەکان

کورد، وەک هەموو گەلانی دیکەی ڕۆژهەڵات، یاری و قۆشمە و گۆڵمەزەکانی وەک قەرەگۆز و جریت بازی و مەیدان ئۆینی و ئۆرتە ئۆینی و عەرووسەک و زۆرخانە و کۆسە بەبە و بووکە بەبارانە

و ڕمبازی و ڕووبەندبازیی هەبووە.[٣] ئەم گەمە و یارییانە بە جۆرێک لە نواندنی شانۆیی میللی دەژمێردرێن....[٤]

٢ـ نواندنە مەزهەبی و دینییەکان

کورد لە نواندنە مەزهەبی و دینییەکاندا، کە پەیوەندییان بە پرسەی شیعەکان و کارەساتەکەی کەربەلاوە هەیە و زیاتر لە ئێران و تورکیای عوسمانیدا باو بوون، بەشداریی کردووە. سەردوولکە، کۆتەڵ (عاشوورا)، شیوەن.. لە گرنگترین نواندنە دینییەکان دەژمێردرێن. دیاردەی کۆتەڵ لە سەردەمی میدیایی و گووتییەکانیش، وەک تەدارەکێکی دینی و درامی، هەر هەبووە. پاشاکان بە کۆتەڵ نێژراون. لە داستانی مەم و زین دا مەم بە کۆتەڵ شاردراوەتەوە. زۆربەی ئەمانە گەنجینەی میتۆلۆژیای شانۆیی و نواندنی کوردین.[٥]

٣ـ میرنەورۆزی و میرمیرێن

گەلی کورد هەندێ شێوە نواندنی شانۆیی تایبەت بە خۆی هەبووە، لەوانە: میرمێرێن و میر و گزیر و میرنەورۆزی.[٦] میرمێرێن جۆرە نواندنێکی کوردەواری بووە، بەهاران کراوە. ئەم نەریتە هونەرییە پەیوەندییەکی هێندە پتەوی بە شانۆی ئەورووپاییەوە هەبووە کە مامۆستا گیوی موکریانی لە قامووسێکی خۆیدا وشەی میرمێرێنی بەرامبەر بە وشەی تیاتر Theatreی

ئینگلیـزی و مـەسـڕەحی عـەرەبیی داناوە.(٧) هەروەها لە سـاڵی ١٩٦٠یشـدا، لە ڕەخنەیەکی شـانۆییـدا (چیـرۆکی شـۆڕشی هەڵواسـراوەکـان) نووسراوە، زاراوەی (میـرمیـرێن) بۆ شـانۆگـەری بەکارهاتووە.(٨)

٤ـ چایخانەکان:

چایخـانە و قـاوەخـانە و دیوەخـانەکـان لە هەمـوو شـار و شارۆچکەیەکی کوردستاندا جێگەی گێڕانەوەی حەکایەت و نواندنی جۆراوجۆر بوونە. سەکۆ و ژوورەوەی ئەو چایخانانە، کە شـەوان، هەقایەتی کوردەوارییـان تێدا دەگێڕایەوە، هەر یەکەیان شـانۆیەک بوون بۆ خۆیان.(٩)

٥ـ شێوە نواندنە میللییەکانی دیکە

ئاهەنگە شانۆییەکانی نەورۆز و مەدرەسەی مزگەوت و خان و سـەیرانگا، زبارە، گـەمـەی پاشـا هەڵبـژاردن، چوونە سـەیران، دیدەوانی.. بە چەند سـەرچاوەیەکی گـرنگی دیکەی بزووتنەوەی شـانۆیی میـللیـمـان لە قـەڵەم دەدرێن. خۆکردنە پاشـا و نواندنی پاشـایەتی لە زۆربەی شـارە کوردییـەکـانی کۆتایی سـەدەی ١٩، تا هاتنی ئینگلیزەکانیش لە کوردستاندا باوە بووە (پێنج ڕۆژ بەر لە نەورۆز تا ڕۆژی سێزدەی نەورۆز). ئینگلتۆن لە کتێبەکەی خۆیدا لەبارەی کـۆمـاری مـهـاباد، کە بە زمـانی ئینگلیـزی نووسـیوبەتی،

باسی دەکا. میهرەجانەکانی سلێمانێش، کە لە ١٩١٠ و ١٩١٢دا پەیدا بوونە، چەندین چالاکیی شانۆیی و نواندنی میللی و نەریتییان پێشکەش کردووە.[١٠] هەروەها، شانۆی میلليی قوتابخانە ئاینییەکانی کوردستان، ئاهەنگی مەدارس و چوونە سەیران، دیدەوانی. هەموو ئەمانە، سەرچاوەکانی شانۆی کوردن.[١١]

هەموو ئەمانە و دەیانی دیکەی هاوجۆری ئەمانە، بەدرێژایی مێژوو، لە سەدەکانی رابردوودا، لای کورد، دەکرێ بە شێوە نواندنێکی میللی بژمێردرێن. شانۆ لە کوردستاندا، بەم شێوەیە بووە و لەناو ئەم چالاکییانەدا دەرکەوتووە. [١٢]

لێرەوە، دەتوانین تێبینی دوو راستی بکەین:

١- پیشاندانی شانۆیی، لای ئێمە، پێش نووسینی شانۆنامە و بلاوکردنەوەی تێکستی شانۆیی کەوتووە. چونکە، جگە لە هەموو ئەو شانۆ میللییانەش کە نەنووسراونەتەوە؛ لە ساڵی ١٩٠٥ دا، بە گەواهیی مامۆستا محەمەد تەیموور، شانۆگەرییەکی شێوە رۆژئاوایی، بە ناونیشانی "میری دیل" لە هەولێر پێشکەش کراوە.[١٣] هەروەها لە ساڵانی ١٩١٠ ـ ١٩١٢دا لە میهرەجانەکانی شاری سلێمانی دا نواندنی شانۆییان پێشکەش کردووە، بێ ئەوەی دەقە شانۆییەکانیان بلاوبکرێنەوە.

٢- شانۆ، تا سەرەتای سەدەی بیستەم، لە کوردستاندا، بەو شێوەیەی یۆنانی دێرین (گریک) یان بە شێوەی ئەورووپا نەبووە،

بەڵکو لەناو چەند تەدارەک و نەریتێکدا خۆی بەرجەستە کردووە، چەند پێوەرێکی سەربەخۆی جیاوازی میللیی هەبووە؛ نەیتوانیوە وەک ژانرێکی هونەری - ئەدەبیی سەربەخۆ خۆی پێکبهێنێ.

لەوە دەچێ، بارودۆخی شارستانی و ئایدیۆلۆژیی کوردستان، تا سەرەتای سەدەی بیستەم، بەو شێوەیە نەبووبێ کە شانۆنامەی تێدا سەرهەڵبدات؛ چونکە، وەک رەخنەگری فەرەنسی، تۆدۆرۆف، باسی دەکات: ژانرێکی ئەدەبی بۆئەوەی سەرهەڵبدات، پێویستە کۆمەڵگەکەی، گەیشتبێتە ئاستێکی دیاری پێشکەوتن. ئەمەش چونکە، بە بۆچوونی تۆدۆرۆف: ژانری تازەی هەر سەردەمێک سیستەمێکی تایبەتی خۆی هەیە کە لەگەڵ ئایدیۆلۆژیەتی باوی ئەو سەردەمەدا یەک دەگرێتەوە.(١٤)

لێرەوە، دەکرێ بگوترێ: شانۆ، بەو چەمکە ئەوروپاییەی کە ئەمرۆ لە کوردستاندا هەیە، ژانرێکی تازەیە و لەرێگەی شەپۆلی ئەدەبیاتی تورکی و ئەوروپییەوە هاتۆتە ناو ئێمە.

کەواتە، هەر بۆیە، ناکرێت ئەو پۆلێن کردنەی بۆ مێژووی درامای ئەوروپی کراوە، بە هەمان شێوە، بەسەر شانۆی کوردیدا بچەسپێت. ئێمە پێویستە لە نووسینەوەی مێژووی شانۆی کوردیدا، مێتۆدێکی تۆژینەوەی تایبەت بەکاربێنین کە لەگەڵ هەڵکەوتی خۆمان بگونجێت. ئێمەی کورد، ناتوانین ناو لە هیچ قۆناغێکی شانۆیی خۆمان بنێین قۆناغی «کلاسیزم» یان «رۆمانسیزم» یان «مۆدێرن». چونکە، بۆ نموونە، لەوکاتەی رێبازی کلاسیزم لە

ئەورووپادا باو بووە، ئێمە لە کوردستان، بێ ئاگا و دوور لە ئەوان، خەریکی قەرەگۆز و کۆتەڵ و رووبەندبازی و میرمیرێن بووینە. کاتێ ئەورووپا رووی کردۆتە شانۆی رۆمانسیزم، ئێمە لە کوردستان، هێشتا هەر پابەندی ئەو هونەرانەی پێشوو بووینە. لە کۆتایی سەدەی نۆزدەم و دەیەی یەکەمی سەدەی بیستەمدا، کاتێ ئەورووپا روودەکاتە سمبوولیزم و ریالیزم، ئێمە لە کوردستان، تازە بە تازە، دڵ و دیدەمان بە قۆشمە و عەرووسەک و گۆڵمەزەکانی فەرەج کوردی و ئەحەی ناسر و حافزی لەقلەقزادە و ئەحەی کرنوو زاخاو دەدەین. کاتێکیش، ئەورووپا لە ماوەی چارەگی یەکەمی سەدەی بیستەمدا خۆی تازە دەکاتەوە و روو لە شانۆی مۆدێرن و سوریالیزم و دادایزم و فوتووریزم دەکات؛ ئێمە لە کوردستان، هێشتا جارێ، نەک هیچ ئەکادیمیایەکی شانۆمان نیە و نەخوێندووە، بەڵکو تەنانەت هیچ تیپێکی شانۆییشمان دانەمەزراندووە: پشتمان بە تیپە شانۆییەکانی قوتابخانەکان بەستووە؛ ژمارەی شانۆگەرییەکانیشمان لە ژمارەی پەنجەکانی دەست تێپەڕ ناکەن.

لەسەر بنچینەی ئەم ڕاستییانەوە، ناچارین، بۆ نووسینەوەی مێژووی سەرهەڵدانی شانۆی کوردی، سێ قۆناغی بنجی دەسنیشان بکەین:

قۆناغی یەکەم: قۆناغی شانۆ میللییەکانمان (کۆمەڵێک تەدارەک و نەریت و نواندنی میللیی خۆمان) لە سەدەکانی دێرینەوە درێژ دەبێتەوە تا دەگاتە سەرەتای سەدەی بیستەمیش.

قـۆناغی دووەم: لە بڵاوبوونەوەی یەکـەم تێکسـتی شـانۆیی نووسـراوەوە دەست پێـدەکـات، لە سـاڵی١٩١٩، لە ئەسـتـەمبـۆڵ، لەلایەن عـەبدولرەحـیم رەحـمی هەکـاری یەوە تا دەگـاتە سـاڵی ١٩٥٧.

قۆناغی سێیەم: لە ساڵی ١٩٥٧ بەملاوە دەست پێدکات کە بەرەو وەرچەرخانە مێژووییەکەی ساڵی ١٩٥٨ دەچین.

ژانری شانۆ، بە واتا ئەورووپییەکەی، تەنیا بۆ کورد تازە نیە: بۆ نموونە، شانۆی عـەرەبی لە عـیراقدا لەوەی خۆمـان کـۆنتر نیـە؛ کۆنترین شانۆگەری لە عیراقدا بریتیە لە " الشماس" نووسراوی حنا حـبش، کـە لە ١٨٨٠دا لە مـووسڵ پێـشـکەش کـراوە.(١٥) لە تورکـیـاشـدا، ئیـبـراهیم شـیناسی ١٨٢٦ ـ ١٨٧١، لە سـاڵی ١٨٥٨دا بوو کـە یەکـەمین شـانۆنامـەی شـێـوە رۆژئاوایی، بە ناونیـشـانی شاعـیر ئێڤلەمـەسی (زەماوەندی شاعـیر) بە زمـانی تورکی نووسی.(١٦) لە ئێـرانیش، دەگـەڕێتـەوە بۆ رۆڵی ئەو شانۆنامە ئەورووپی، بەتایبـەتی فـەرەنسـیـیانەی، کە لە سـەردەمی دامـەزراندنی دارالفنون دا تەرجەمەی سەر فارسی دەکران و پیشـان دەدران؛ پاشـانیش کاتێ دەرهێنەر و دیکۆرساز و ئەکتـەری کورد، مـیـر سـیف الدین کـرمـانشـاهی لە سـاڵی ١٨٣٠دا لە تفلیـسی قـەفقازەوە بۆ کرماشان دەگەڕێتەوە و لە تاران و تەورێز و کرماشان شـانۆ بە شـێـوەی ئەورووپایی دەست پێـدەکـات. ئەم هونەرمـەندە کـوردە، رەنگە لە ئێـراندا یەکـەمین کـەس بێت کـە دەرهێنان و

بەکارهێنانی دیکۆری لە شانۆدا کردبێتە باو.[17] دووای ئەویش، ڕۆڵی فتح علی اخوند زادە (١٨١٢- ١٨٧٥) لە ساڵانی ١٨٥٠-١٨٥٦دا - کە میرزا جەعفەری قەراجەداغی شانۆنامەکانی ئەوی لە ئازەربایجانییەوە دەکردنە فارسی.[18]

لەوانەیە، گەلێک شانۆنامەنووس و دیکۆرسازی کوردی وەک میر سیف الدینی کرمانشاهی هەبووبن کە بە زمانی فارسی یان تورکی و عەرەبی خزمەتی شانۆی فارس و تورک و عەرەبیان کردبێت.[19] بەڵام بە زمانی کوردی؛ پێویستە چاوەڕێی ساڵی ١٩١٩ بکەین بۆئەوەی یەکەم تێکستی شانۆیی بە زمانی کوردی بڵاوبکرێتەوە. ئەمەش لە ئەستەمبوڵ، بە ناونیشانی (مەمێ ئالان) لە ژمارە ١٥ و ١٦ی گۆڤاری (ژین)دا بە پێنووسی عەبدولرەحیم رەحمی هەکاری. تێکستی ناوبراو بە سەرەتای بڵاوبوونەوەی ژانری شانۆنامە لە ئەدەبیاتی کوردیدا دەژمێردرێت، ڕێگە خۆشدەکات بۆئەوەی پەیتا پەیتا تێکستی شانۆیی دیکە بنووسرێن و بڵاوببنەوە؛ لەکۆتاییشدا جموجۆڵێکی شانۆی ڕۆژئاوایی لە کوردستانی عیراقدا دروست ببێت.

شانۆنامەکەی ع. ڕەحمی هەکاری و شانۆی شێوە ڕۆژئاوایی
لە کام دەفری شارستانیدا سەری هەڵدا؟

فاکتەرەکانی سەرهەڵدانی شانۆنامە لە ئەدەبیاتی کوردیدا ئەمانە بوون:

١ـ بڵاچەدانی هەستی ناسیونالیستی و راپەڕینە نیشتیمانییەکان، لە کۆتایی سەدەی ١٩م و سەرەتای سەدەی بیستەمدا؛ هەروەها دروستبوونی دەیان رێکخراوی سیاسی و کۆمەڵەی رۆشنبیری و کۆمەڵایەتی لە دەرەوەی کوردستان و لە ناوەوەدا؛ لە ئاکامی ئەمەشدا، دامەزراندنی یەکەمین قوتابخانە کوردییەکان و بەرزبوونەوەی ئاستی تەکنەلۆژی و رۆشنبیری و خوێندەواری لەناو گەلدا.[٢٠]

لە ١٩١٤ بەملاوە، زۆربەی قوتابیانی کوردی هەولێری، بۆ نموونە، دەرچووانی قوتابخانەی روشدیە یا مەدارس، دەچوونە (دارالمعلمين ابتيدائى سى) و (حقووق کولیەسی) لە مووسل. لە سلێمانی و شارە گەورەکانی دیکەی کوردستانیش، بە هەمان شێوە: بۆ فێربوون و خوێندن ڕوویان دەکردە بەغدا و ئەستەمبۆڵ. هەروەها، دووای کۆتایی هاتنی جەنگی یەکەمی جیهانی، یەکەمین قوتابخانەکان بۆ کوڕان لە کوردستاندا کرانەوە. دووا بەدووای ئەو، قوتابخانە بۆ کچانیش، بۆ یەکەمین جار لە مێژوودا دەرگاکانیان کەوتە سەر پشت.

ئەم قوتابخانە و کۆمەڵە و رێکخراوانە، رۆڵێکی دیاریان هەبوو بەسەر بووژاندنەوەی رۆشنبیری و نەشونمای جموجۆڵی شانۆیی. (لیژنەی فەن و تەمسیل)، بۆ نموونە، سەر بە قوتابخانەی